

Словенска терминологија данас

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Volume CLXVII

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 28

SLAVONIC TERMINOLOGY TODAY

Accepted at the 5th meeting of the Department of Language and Literature
of 30th May, 2017, on the basis of reviews presented by *Predrag Piper*
and *Rajna Dragičević*

Editors

PREDRAG PIPER, full member of the Academy
Dr VLADAN JOVANOVIĆ

BELGRADE

2017

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXVII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 28

СЛОВЕНСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА ДАНАС

Примљено на V скупу Одељења језика и књижевности
од 30. маја 2017. године, на основу реферата
академика *Предрага Пипера* и проф. др *Рајне Драгићевић*

Уредници

академик ПРЕДРАГ ПИПЕР
др ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ

БЕОГРАД
2017

Издају
Српска академија наука и уметности
и
Институт за српски језик САНУ

Уређивачки одбор

Предраг Пипер, редовни члан САНУ, Слободан Реметић, редовни члан АНУРС,
проф. др Мато Пижурица, проф. др Срето Танасић, проф. др Софија
Милорадовић, проф. др Рајна Драгићевић, доц. др Исидора Бјелаковић,
проф. др Викторија Людвигівна Иващенко, проф. др Сергей Викторович
Гринев-Гриневић, др Сергей Дмитриевич Шелов, prof. dr Ewa Wolnicz-Pawłowska,
к. ф. н. Вячеслав Константинович Щербин, др Марина Спасојевић и
др Владан Јовановић

Рецензенти појединачних радова

проф. др Слободан Реметић, редовни члан АНУРС, проф. др Гордана Јовановић,
проф. др Мато Пижурица, проф. др Људмила Поповић, проф. др Срето Танасић,
dr Peter Weiss, prof. dr Ewa Wolnicz-Pawłowska, проф. др Рајна Драгићевић,
проф. др Душко Витас, проф. др Сергей Викторович Гринев-Гриневић,
проф. др Софија Милорадовић, проф. др Александар Милановић, др Марта
Бјелетић, др Снежана Петровић, др Викторија Людвигівна Иващенко,
доц. др Исидора Бјелаковић, к.ф.н. Вячеслав Константинович Щербин,
др Владан Јовановић

Лектор и коректор радова на српском језику
Марија Селаковић

Коректура резимеа на енглеском језику
Clare McGinn Zubac

Превод и коректура резимеа на руском језику
Свејллана Гољак, Эльвира Анатольевна Сорокина

Коректура радова на руском језику
Эльвира Анатольевна Сорокина

Припрема за штампу
Милан Тасић

Тираж 400 примерака

Штампа
Службени гласник, Београд

© Српска академија наука и уметности, 2017

САДРЖАЈ

Уводно слово	9
--------------------	---

I. ПОГЛЕД НА РАЗВОЈ ТЕРМИНОЛОШКИХ И ТЕРМИНОГРАФСКИХ ИСТРАЖИВАЊА У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА. ПРАВЦИ У ТЕРМИНОЛОГИЈИ

Викторія Людвігівна Іващенко: Слов'янське термінознавство: проблематика й перспективи розвитку	15
Эльвира Анатольевна Сорокина: Формирование теории <i>языка для специальных целей</i> (ЯСЦ)	29
Сергей Викторович Гринев-Гриневич: Антрополингвистика как современное развитие терминоведения	41
Кацярына Пятроўна Любецкая: Спецыяльная лексіка беларускай мовы як аб'ект даследавання беларускіх лінгвістаў у канцы XX – пачатку XXI стст.	51
Marta Małachowicz: Prace dyplomowe z dziedziny terminologii i terminografii powstałe w instytucie komunikacji specjalistycznej i interkulturowej uniwersytetu warszawskiego w latach 2010–2015	61

II. ТЕРМИНОЛОГИЈА И РЕЧНИЦИ

Сергей Дмитриевич Шелов: Универсальный терминологический словарь: новый тип терминологических словарей	71
Юрий Николаевич Марчук: Проблемы многоязычной терминографии	85
Марија С. Ђинђић: Обрада лингвистичких и граматичких термина у двојезичном описном речнику (на примеру Новог турско-српског речника / Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük)	91

Данко Шипка: Двојезична терминологија исламских термина	101
Рада Стијовић, Олга Сабо, Ранка Станковић: Речник САНУ као база терминолошких речника (на примеру Речника кулинарства)	109
Володимир Володимирович Дубичинський: Терминографічні праці харківських лексикографів	125
Вячеслав Константинович Щербин: Отраслевая лексикография Беларуси	135

III. ГРАМАТИЧКА И ЛИНГВИСТИЧКА ТЕРМИНОЛОГИЈА

Јованка Радић: О логичким основама српских лингвистичких термина на <i>-ица</i> и <i>-ина</i>	149
Милош М. Ковачевић: О термину субјекат у србистици	173
Вељко Ж. Брборић: Српска правописна терминологија данас – у науци и настави	187
Драго Тешановић: Централни и периферни суфикси у српској дериватологији	197
Сања Ж. Ђуровић: Основни појмови морфематике српског језика	213
Марина Љ. Спасојевић: Појмовно-терминолошки апарат при проучавању глаголског вида и сродних појава у србистици у светлу аспектолошких приступа	229
Наташа С. Вуловић: Употреба основних фразеолошких термина у српској (и словенској) лингвистици	243
Владан З. Јовановић: Српска терминологија у <i>Речнику словенске лингвистичке терминологије</i> из угла савременог стања српске лингвистике	253
Milan Harvalík: Slovanská onomastická terminologie v mezinárodním kontextu	267
Iveta Valentová: Slovenská onomastická terminológia	277

IV. СТАНДАРДИЗАЦИЈА ТЕРМИНА У ПРОШЛОСТИ И САДАШЊОСТИ. ТЕРМИНИ И КЊИЖЕВНОЈЕЗИЧКА НОРМА

Виктор Д. Савић: Српски називи документа у средњем веку – према самим документима (1189–1346)	291
Исидора Г. Бјелаковић: Синонимија у терминологији код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и астрономија)	305
Александар М. Милановић: Развој српске терминолошке мисли у 19. веку: допринос Лазе Костића	317

Марина С. Јањић: Школска терминологија у дијахронијској перспективи	331
Ewa Wolnicz-Pawłowska: Problemy terminologiczne w działalności UNGEGN	343
Tanja Fajfar: Jezikovnokulturna ustreznost kot terminološko načelo	351
Mojca Žagar Karer: Terminološko svetovanje: izkušnje in perspektive	361
Lana Hudeček: Anglizmi u hrvatskome nazivlju	371
Milica Mihaljević: Terminologija kao deskriptivna ili preskriptivna znanost – stanje u Hrvatskoj	383

V. ТЕРМИН И ЛЕКСИЧКИ СИСТЕМ

Милорад П. Дешић: Специјална лексика и полисемија	407
Рајна М. Драгићевић: Детерминологизација као процес општег лексичког фонда	417
Mariusz Górnicz: Czy naukowcy z krajów słowiańskich lubią terminy metafory?	425

VI. ФУНКЦИОНАЛНА РАСЛОЖЕНОСТ ТЕРМИНОЛОШКОГ ИЗРАЗА – НАУЧНА, ПРОФЕСИОНАЛНА (СТРУЧНА) ТЕРМИНОЛОГИЈА И СПЕЦИЈАЛНА ЛЕКСИКА ДУХОВНЕ И МАТЕРИЈАЛНЕ КУЛТУРЕ НАРОДНИХ ГОВОРА

Ружица С. Левушкина: Лексеме из општег лексичког фонда као термини у сфери православне духовности	439
Альбіна Анатоліївна Ковтун: Способи непрямой номінації релігійних понять в українській мові	451
Ђорђе Р. Оташевић: Рад на српској слободнозидарској терминологији	461
Гордана Р. Штасни: Термини у домену нанотехнологије	469
Оксана Чмелікова-Газдошова: Субстантивовані прикметники в українській і чеській юридичній термінології	481
Бојана С. Милосављевић: Филозофска лексика у речнику и у говору	493
Милан С. Ајдановић: Грецизми у српском географском терминосистему	509
Валентина Федоровна Новодранова: Когнитивное моделирование терминосистемы предметной области знания	521
Ольга Михайловна Рылкина: Способы терминообразования русских нозологических терминов (на материале русскоязычной терминологии детской кардиологии)	529

Тамара Валентиновна Рожкова: Статус и типологизация глагола в медицинской терминологии	537
Елена Викторовна Рыжкина: О некоторых динамических процессах в современной русской терминологии	549
Маргарита Николаевна Лазарева: О соотношении интернационального и национального в научных названиях растений (на материале русского языка)	557
Оксана Вікторівна Нарушевич-Васильєва: Семантико-тематична та категорійно-поняттєва організація української термінології харчової промисловості	567
Драгана И. Радовановић: Од Вукове трпезе из његовог Рјечника до Матичиног једнотомника	577
Неђо Г. Јошић: Народни називи воћака код Срба и критеријуми њиховог раслојавања	587
Мирјана С. Петровић-Савић: Из географске терминологије Јадра	599
Ивана В. Лазић-Коњик: Лексика традиционалне културе према тематским пољима	613
Софија Ј. Мићић-Кандијаш: Лексиколошки и лексикографски аспекти преводјења енглеских медицинских израза на српски	625

VII. ЕЛЕКТРОНСКЕ ТЕРМИНОЛОШКЕ БАЗЕ ПОДАТАКА И ЊИХОВА ПРИМЕНА У ТЕРМИНОЛОГИЈИ, ТЕРМИНОГРАФИЈИ И ЛЕКСИКОГРАФИЈИ. ТЕРМИНОЛОШКИ САЈТОВИ И ПОРТАЛИ

Александр Васильевич Зубов: Способы автоматического извлечения терминов из текста	639
Paweł Kowalski, Zofia Rudnik-Karwatowa: Wykorzystanie terminologii w systemie informacyjno-wyszukiwawczym językoznawstwa slawistycznego iSybisław	643
Maja Bratanić, Ana Ostroški Anić, Siniša Runjaić: Od baze do portala – razvoj nacionalne terminološke infrastrukture	657
Jana Levická: Počiatky slovenskej terminologickej databázy a jej súčasnosť a budúcnosť	667
Максим Олегович Вакуленко: Віртуальна українсько-російсько-англійська термінографічна лабораторія з фізики: сучасні лінгвістичні технології у фаховій мові	679

УВОДНО СЛОВО

Зборник пред нама настао је из реферата изложених на Међународном научном симпозијуму *Словенска терминологија данас*, који се одржао 11–13. маја 2016. године у Београду, у организацији Српске академије наука и уметности (Одељења језика и књижевности), Института за српски језик САНУ, Академије наука и умјетности Републике Српске (Одјељења књижевности и умјетности) и Матице српске. У Организационом одбору скупа били су: Предраг Пипер, редовни члан САНУ, Слободан Реметић, редовни члан АНУРС, проф. др Срето Танасић, проф. др Софија Милорадовић, проф. др Мато Пижурица, проф. др Рајна Драгићевић, доц. др Исидора Бјелаковић, др Викторија Људвиговна Ивашченко, к. ф. н. Вјачеслав Константинович Шчербин и др Владан Јовановић. Секретари Организационог одбора били су др Марина Спасојевић и др Мирјана Петровић-Савић, а научни секретари: Весна Ћорђевић и Бојана Томић. Будући да је један од основних циљева с којим је основано Друштво српске словесности био рад на стварању српске научне терминологије, одржавање Симпозијума у оквиру програма обележавања 175 година од оснивања Друштва, данас Српске академије наука и уметности, била је прилика изнова се подсетити овог важног догађаја.

На Међународном научном симпозијуму *Словенска терминологија данас* изложено је 63 реферата, а учесници су били из 11 земаља: Србије, Републике Српске (Босна и Херцеговина), Хрватске, Словеније, Пољске, Чешке, Словачке, Русије, Белорусије, Украјине и Сједињених Америчких Држава.

Првог дана, пре него што је Симпозијум званично био отворен, одржан је састанак чланова Терминолошке комисије при Међународном комитету слависта, по унапред припремљеном програму Комисије. На састанку Комисије, поред осталог, разговарано је о динамици рада на изради колективне монографије *Словенска терминологија крајем 20. и почетком 21. века* и изради библиографије радова из терминолошке лингвистичке проблематике за поменути период. Поред чланова Комисије, на Симпозијуму су учествовали домаћи и страни филолози из више лингвистичких дисциплина, будући да терминологија представља важан сегмент номенклатуре сваке појединачне науке, дисциплине, па тако и лингвистике у целини.

Скуп је отворен поздравном речју потпредседника Српске академије наука и уметности академика Љубомира Максимовића, а потом су поздравне речи упутили и представници других установа у својству организатора и покровитеља скупа: проф. др Слободан Реметић, редовни члан Академије наука и уметности Републике Српске, др Миодраг Матицки, потпредседник Матице српске, проф. др Срето Танасић, директор Института за српски језик САНУ, и проф. др Љиљана Бајић у име Савеза славистичких друштава Србије и Међународног комитета слависта. На пленарној седници, којој су председавали академик Предраг Пипер, др Викторија Људвиговна Ивашченко и проф. др Срето Танасић, изложено је седам реферата, у којима су представљена истраживања у области терминологије из седам словенских лингвистичких средина: Украјине, Русије, Словеније, Белорусије, Пољске, Хрватске и Србије.

Другог дана скупа организоване су две паралелне секције, уобличене у два преподневна и два послеподневна блока. Након сваког блока предвиђена је и реализована петнаестоминутна дискусија. У оквиру прве секције изложено је деветнаест реферата, у којима су обрађивани проблеми из лингвистичке терминологије у словенским језицима, затим представљене анализе термина из разних области знања и стваралаштва из угла етимологије, историјског развоја и савременог стања, анализирана практична питања упоредне и вишејезичне терминологије и терминографије. У оквиру друге секције, изложено је деветнаест реферата, у којима су обрађене теме везане за место термина у лексичком систему словенских језика, упоредно изучавање терминолошких система, израду терминолошких електронских база и портала, као и израду терминолошких речника.

Током трећег дана скупа паралелне секције подразумевале су преподневни и један послеподневни блок (само у првој секцији), након којих је, такође, организована петнаестоминутна дискусија. У оквиру прве секције изложено је дванаест, а током друге секције седам реферата. У рефератима су обрађиване теме које се односе на функционалну раслојеност терминолошког израза, затим питање терминологије у језицима специјалне намене, проблем интернационализације и национализације у терминологији словенских језика итд. С обзиром на славистичку природу скупа, теме реферата, као што је било очекивано, у првом реду биле су посвећене дескриптивним, нормативним и компаративним аспектима словенске терминологије данас и у њеној историји.

Радови представљени у овом зборнику одражавају главне токове у којима се у словенском свету данас развија терминологија схваћена у два основна значења – као 1) уређен систем специјалних лексичких јединица у служби одређене науке, струке, духовности, уметности и сл. и као 2) аутономна лингвистичка дисциплина која се бави изучавањем термина као

јединица термилошког система. Садржај зборника чине радови који су груписани у оквиру следећих целина: *I. Поглед на развој термилошких и термилографских изражавања у словенским језицима. Правци у терминологији, II. Терминологија и речници, III. Граматичка и лингвистичка терминологија, IV. Стандардизација терминологије у прошлости и садашњости. Термини и књижевнोजичка норма, V. Термин и лексички систем, VI. Функционална слојеност термилошког израза – научна, стручна (професионална) терминологија и специјална лексика духовне и материјалне културе народних говора, и, као последње поглавље, VII. Електронске термилошке базе података и њихова примена у терминологији, термилографији и лексикографији. Термилошки сајтови и портали.*

Овај симпозијум била је згодна прилика да се сагледа српска терминологија у ширем словенском лингвистичком контексту, да се погледа оно што је досад урађено и оно што још треба урадити. С друге стране, учешће великог броја домаћих лингвиста на скупу и објављивање њихових радова у овом зборнику омогућује да се српска лингвистика у пољу терминологије на ваљан начин представи широј словенској публици.

Уредници

СУБСТАНТИВОВАНІ ПРИКМЕТНИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ І ЧЕСЬКІЙ ЮРИДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ*

Оксана Чмелікова-Газдошова**

В українській і чеській юридичній термінології натрапляємо на субстантивовані прикметники, що найчастіше позначають осіб, які беруть участь у судочинстві. Для чеської юридичної термінології характерні також субстантивовані прикметники середнього роду, що позначають яку-небудь плату, відшкодування чи грошову допомогу.

Ключові слова: юридична термінологія, субстантивація прикметників, українська мова, чеська мова

Субстантивація, як зазначено в енциклопедії *Українська мова*, – це різновид конверсії, що полягає в переході слів чи слівформ з інших частин мови до іменників (Русанівський та ін. 2000: 612). Йдеться про спосіб словотворення без використання будь-яких морфологічних засобів (афіксів). Деривація відбувається посередництвом зміни значеннєвого складника частини вихідного слова, а також його синтаксичної функції. У літературі цей спосіб називають по-різному – морфолого-синтаксичним (І. Ковалик, В. Виноградов), семантико-морфологічним (Н. Шанський), конверсією (О. Смирницький) (Буднікова 2014: 243). За ступенем завершення субстантивації розрізняють мовну та мовленнєву субстантивацію. Мовну субстантивацію поділяють на повну та неповну. Про повну йдеться в тих випадках, коли слово використовують лише як іменник (напр.: *лісничий*, *служивий*), а про неповну говорять, якщо слово вживають також у своєму первісному значенні та в значенні іменника (напр.: *затриманий* і *затримана особа*, ч. *zadržený* – *zadržená osoba*; *потерпілий* і *потерпіла особа*, ч. *poškozený* – *poškozená osoba*) (Русанівський та ін. 2000: 612–613). Можна погодитися з думкою словацького вченого Й. Містріка (Mistrík 1983: 149), який вважає, що субстантивація завдяки скороченню словосполучень допомагає пришвидшити темп мовлення (напр.: слов. *vedúci pracovník* = *vedúci*).

* Цю статтю створено в Університеті ім. Масарика в рамках проекту Конфлікт генерацій і його відображення у слов'янських літературах, мовах і культурах номер MUNI/A/0959/2015, підтриманого з коштів, отриманих на специфічне університетське дослідження, яку надало Міністерство освіти, молоді та спорту ЧР у 2016 р.

** Університет ім. Масарика, м. Брно, Чехія; oxana.cmelikova@gmail.com

Далі при переході прикметника до іменника здебільшого відбувається звуження та конкретизація позначуваної властивості (Dokulil a kol. 1986: 487–489).

В українській юридичній термінології натрапляємо на субстантивовані прикметники, що найчастіше позначають осіб, які беруть участь у судочинстві. Зазначені прикметники далі відмінюються як прикметники, тільки їхня функція у реченні змінилася – вони вже не виступають як означення, а як підмет чи предмет (Русанівський та ін. 2000: 612–613).

Значна кількість термінів, утворених унаслідок субстантивації прикметників в українській мові, походить з галузі кримінального права. Йдеться про іменники чоловічого роду, що позначають особи, підозрювані з вчинення злочину (напр.: *допитуваний, заарештований, засуджений, затриманий, обвинувачений, підзахисний, підозрюваний, підсудний, покараний, співобвинувачений, ув'язнений, умовно звільнений*), жертви злочинів (напр.: *потерпілий*) та інших учасників кримінальної справи (напр.: *впізнаючий, присяжний, слідчий*).

Часто субстантивовані прикметники використовують для позначення особи за соціальним статусом, фахом чи посадою, напр.: *безробітний, військовий, військовополонений, підлеглий, поліцейський, уповноважений, управляючий, усиновлений, черговий*.

У таблиці № I наведені в алфавітному порядку субстантивовані прикметники, які досить часто використовують у юридичних текстах. Жирним шрифтом виділені чеські субстантивовані прикметники (Myronova–Gazdová 2009).

Аналіз зібраного матеріалу свідчить про те, що найбільше українських термінів досліджуваної групи мають віддієслівне походження, коли йдеться про пасивні дієприкметники, що перейшли до прикметників і згодом до субстантивованих прикметників (30 одиниць): *винуватий* (← *винуватити*), *депортований* (← *депортувати*), *допитуваний* (← *допитувати*), *заарештований* (← *заарештувати*), *застрахований* (← *застрахувати*), *засуджений* (← *засудити*), *затриманий* (← *затримати*), *звільнений* (← *звільнити*), *наречена* (← *нарекати*), *наречений* (← *нарекати*), *обвинувачений* (← *обвинуватити*), *обдарований* (← *обдарувати*), *обкрадений* (← *обкратити*), *підлеглий* (← *підлягати*), *підозрюваний* (← *підозрювати*), *повірений* (← *повірити*), *покараний* (← *покарати*), *померлий* (← *померти*), *понятий* (← *поняти*)¹, *поранений* (← *поранити*), *потерпілий* (← *потерпіти*), *присяжний* (← *присягти*),

¹ Етимологію аналізованого слова див. детальніше: Родзевич та ін. 1985: Н. С. Родзевич та ін. (Укл.), *Етимологічний словник української мови в семи томах*. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1985. Т. 2: Д — Кошці, 570 с.; пор. Білодід та ін. 1976: І. К. Білодід (голова ред. колег.) та ін., *Словник української мови в 11 томах*. Київ: Наукова думка, Том 7, с. 8, 168.

розлучений (← *rozluciti*), слідчий (← *sliditi*), співобвинувачений (← *spivobvinuvaciti*), ув'язнений (← *uv'jazniti*), уповноважений (← *upovnovaziti*), усиновлений (← *usynovit*), черговий (← *cherguvati*), шантажований (← *shantajuvati*).

Також натрапляємо на активні дієприкметники на *-лий* (*померлий*, *потерпілий*), що є свідченням незначного дериваційного потенціалу зазначеної форми дієслова (Буднікова 2014: 248). В українській мові, виразною є тенденція до вилучення одиниць, які було витворено за російськомовними словотвірними моделями. Так, субстантивовані дієприкметники на *-уч*, *-ач*, поступаються місцем іменниковим віддієслівним формам на *-ач*, *-ник*: *завідуючий* – *завідувач*, *командуючий* – *командувач*, *керуючий* – *керівник*.

Відіменниковий словотвір у систематизованому корпусі теж не є особливо продуктивним, бо лише три аналізовані відіменникові терміни утворені суфіксальним способом: *винний* (← *вина*), *військовий* (← *військо*), *поліцейський* (← *поліція*).

Трьома випадками представлені також: а) префіксальний спосіб, де в ролі префікса використовується негативна частка *не-*: *невинний* (← *винний*), *невинуватий* (← *винуватий*), *неповнолітний* (← *повнолітний*), б) префіксально-суфіксальний: *безробітний* (← *без роботи*), *підзахисний* (← *під захистом*), *підсудний* (← *під судом*), в) слово- чи основоскладання (композиції): *військовополонений* (← *військовий* + *полонений*), *малолітний* (← *мало* + *літо*), *повнолітний* (← *повно* + *літо*). Крім однослівних термінів, зафіксовано також багатокомпонентні терміни, зокрема словосполучення: *безвісно відсутній* (← *безвісно* + *відсутній*), *умовно звільнений* (← *умовно* + *звільнений*).

Для відповідної чеської термінології характерним є те, що субстантивовані прикметники також найчастіше походять від пасивного дієприкметника, тобто мають віддієслівне походження (23 одиниці): *deportovaný* (← *deportovat*), *jmenovaný* (← *jmenovat*), *napadený* (← *napadnout*), *obdarovaný* (← *obdarovat*), *obhajovaný* (← *obhajovat*), *obviněný* (← *obvinít*), *obžalovaný* (← *obžalovat*), *odsouzený* (← *odsoudit*), *okradený* (← *okrást*), *podezřelý* (← *podezřívát*), *podmíněně propuštěný* (← *propustit*), *podřízený* (← *podřídít*), *pohřešovaný* (← *pohřešovat*), *pojištěný* (← *pojistit*), *postižený* (← *postihnout*), *poškozený* (← *poškodit*), *propuštěný* (← *propustit*), *předvolaný* (← *předvolat*), *raněný* (← *ranit*), *vydíráný* (← *vydírat*), *vyslýchaný* (← *vyslýchat*), *zadržený* (← *zadržet*), *zatčený* (← *zatknout*), *zemřelý* (← *zemřít*), *zmrzačený* (← *zmrzačit*), *žalovaný* (← *žalovat*). Субстантивованих термінів, які походять від активних дієприкметників, зафіксовано в чеській мові вісім випадків: *cestující* (← *cestovat*), *kupující* (← *kupovat*), *oddávající* (← *oddávat*), *pracující* (← *pracovat*), *prodávající* (← *prodávat*), *předsedající* (← *předsedat*), *stávkující* (← *stávkovat*), *vyslýchající* (← *vyslýchat*). Активні дієприкметники на *-lý*, субстантивуючись, називають осіб за ознакою або за віком: *dospělý*, *zemřelý*, *zesnulý*.

Конкретні різновиди морфологічного словотвору представлені в такий спосіб: а) вісім термінів утворено за допомогою префіксації *nevinný* (← *vinný*), *nezletilý* (← *zletilý*), *nezaměstnaný* (← *zaměstnaný*), *nadřizený* (← *nad* + *řít*), *pozůstalý* (← *po* + *zůstat*), *přisedící* (← *při* + *sedící*), б) п'ять – суфіксальним способом, *dozorčí* (← *dozor*), *účetní* (← *účet*), *vedoucí* (← *vedou* – *vést*), *vinný* (← *vina*), *výběrčí* (*daní a poplatků*) (← *výběr*). По одному випадку зустрічається в) префіксально-суфіксальний спосіб: *zletilý* (← *z* + *let* + *ilý*), а також термінологічне словосполучення: *vazebně stíhaný* (← *stíhat vazebně*).

В аналізованому матеріалі засвідчене також основоскладання: *spoluobviněný* (← *spolu* + *obviněný*), *spoluobžalovaný* (← *spolu* + *obžalovaný*). Окремо стоїть термін *příbuzný*, що, як вважає чеський вчений Їржі Рейзек (Jiří Rejzek), походить від праслов'янського слова *privъzъnъ* (Rejzek 2012: 538–539).

Щодо характеристики граматичної категорії роду зазначимо, що субстантивовані прикметники можуть мати чоловічий або жіночий рід (напр.: *засуджений*, *засуджена* – *odsouzený*, *odsouzená*). Проте деякі аналізовані в цьому підрозділі одиниці в чеській мові фігурують лише в одній формі для обох родів: а) іменники, що походять від активних дієприкметників (*oddávající*, *prodávající*, *přisedící*, *stávkující*, *vedoucí*, *vyslychající*), б) іменники, утворені суфіксальним способом (*dozorčí*, *účetní*, *výběrčí* (*daní a poplatků*)).

Табл. I

український термін	чеський термін
безвісно відсутній	nezvěstný, pohřešovaný
безробітний	nezaměstnaný
військовий	voják
винний, винуватий	vinný
військовополонений	válečný zajatec
депортований	deportovaný
допитуваний	vyslýchaný
дорослий	dospělý
заарештований	zatčený, vazebně stíhaný
засуджений	odsouzený
застрахований	pojištěnec
затриманий	zadržený, zatčený
звільнений	propuštěný
малолітній	osoba mladší 14 let, nezletilý

український термін	чеський термін
наречена	snoubenka
наречений	snoubenec
неповнолітній	nezletilý, mladistvý (в Україні особа, якій виповнилося 14 років, у ЧР особа, якій виповнилося 15 років)
невинний, невинуватий	nevinný
обвинувачений	obviněný
обдарований	obdarovaný
обкрадений	okradený
підзахисний	obhajovaný
підлеглий	podřízený
підозрюваний	podezřelý
підсудний	obžalovaný
повірений	zmocněnec
повнолітній	zletilý
покалічений	zmrzačený
покараний	potrestaný
поліцейський	strážník, policista
померлий	zemřelý, zesnulý
понятій	nezúčastněná osoba
поранений	raněný
потерпілий	poškozený
присяжний	porotce
розлучений	rozvedený manžel
слідчий	vyšetřovatel
співобвинувачений	spoluobviněný
підсудний у цій самій справі	spoluobžalovaný
убитий	zavražděný, zabitý
ув'язнений	vazebně stíhaný, vězeň
умовно звільнений	podmíněně propuštěný
уповноважений	zplnomocněnec, zmocněnec
усиновлений	osvojenec
черговий	dozorčí
шантажований	vydíraný

У наступній таблиці впорядковані чеські субстантивовані прикметники, яким в українській мові відповідають однослівні іменники чи словосполучення. Йдеться здебільшого про іменники, котрі означають учасників кримінальної справи (напр.: *napadený, poškozený, předvolaný, přisedící, vyslýchající, žalovaný*) та особи за їхньою спеціальністю, діяльністю чи посадою (напр.: *nadřízený, oddávající, prodávající, stávkující, účetní, vedoucí, výběrčí daní a poplatků*).

Табл. II

чеський термін	український термін
cestující	пасажир
jmenovaný	названа особа, зазначена особа
kupující	покупець
nadřízený	начальник
napadený	1. на який/ якого здійснено напад; 2. оскаржений
oddávající	особа, яка проводить церемонію офіційної реєстрації шлюбу
pojištěný	застрахована особа
postižený	інвалід
poškozený	цивільний позивач
pozůstalý	член родини померлого
prodávající	продавець
předvolaný	викликана особа
příbuzný	родич
přisedící	засідатель
stávkující	страйкар
účetní	бухгалтер, рахівник
vedoucí	завідувач, начальник, керівник, голова (чого)
výběrčí daní a poplatků	збирач податків і зборів
vyslýchající	особа, яка проводить допит
žalovaný	відповідач

Порівняння зібраного та представленого в таблицях матеріалу свідчить про те, що кількість субстантивованих юридичних термінів в чеській мові трохи більша, ніж в українській (58 термінів, українська мова – 49).

Однак зауважимо, що в чеській юридичній термінології досить часто з'являються субстантивовані прикметники середнього роду на позначення якої-небудь плати, відшкодування чи грошової допомоги (напр.: *nájemné, odstupné*). Цей словотвірний тип, як зазначає Мілослава Вайдлова (Miloslava Vajdllová), дуже давній, вже в XII та XIII ст. з'являлися такі терміни, зафіксовані як глоси в латинських текстах (напр.: *homutne, ceztné*). Особливо продуктивним він стає в XV ст. У старочеській мові такі одиниці вже повністю субстантивовані, відокремлені семантично й формально від вихідного прикметника та функціонують як самостійні лексичні одиниці, у яких уже пропущений іменник не усвідомлюється. Виняткову позицію серед таких лексем мають одиниці, котрі слугують для позначення юридичних термінів фінансового характеру, зокрема: *čestné, čtvrtletné, hrnečné, kosné, měřičné, nedoperné, obědné, opovědné, pařezné, pivovarné, pobečné, podkovné, pokudné, posudné, zástupné, ženné* та ін. Зазначені субстантивовані лексеми можна впорядкувати у такі групи:

1. назви зборів (*colné, čestné, písařské, pomlýnné*);
2. назви внесків (*nákrmné, opravné, orné*);
3. назви платежів (*měřičné, podružné*);
4. назви штрафів (*nezpravné, otběžné*);
5. назви винагород (*pochopné*) (Vajdllová 1998: 123–126).

Показово, що такі прикметники «присвоюють» собі граматичне значення роду опущеного іменника та втрачають здатність змінюватися за родом, при цьому субстантивовані лексеми зберігають морфологічну форму прикметника (<http://subject.com.ua/ukrmova/gramatica/53.html>).

Сучасні чеські терміни, подані в таблиці III, можна класифікувати за такими тематичними групами:

1. назви зборів і платежів (*jízdné, kolkovné, mýtné, nájemné, školkovné, školné, vstupné, výpalné, výživné*);
2. назви внесків (*pojistné, zápisné*);
3. назви грошових допомог (*cestovné, kapesné, nemocenské, odchodné, odlučné, odstupné, pohřebné, porodné, stravné, šrotovné*);
4. назви винагород (*nálezne, odškodné, svědečné, tlumočné, znalečné*).

Терміни, що належать до групи субтантивованих прикметників, здебільшого необхідно перекладати українською мовою описово. Інколи їхній переклад викликає труднощі, оскільки для деяких чеських термінів в українській

мові немає відповідників (див. табл. III). Лише у двох випадках чеському субстантивованому прикметнику відповідає український (ч. *odstupné* – укр. *відступне*, ч. *kapesné* – укр. *кишенькові*).

Табл. III

чеський термін	український термін
bolestné	компенсація/відшкодування завданої шкоди здоров'ю; відшкодування/компенсація завданих фізичних страждань
cestovné	плата за проїзд, транспортні витрати
jízdné	плата за проїзд
kapesné	кишенькові
kolkovné	гербовий збір, акцизний збір
mýtné	збір за користування дорогами
nájemné	сплата найму, орендна плата, оренда, плата за користування майном
nálezné	винагорода за знахідку
nemocenské	допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю
odchodné	вихідна допомога
odlučné	плата за підвищені витрати на/для харчування та помешкання, яка належить одруженому працівникові, який живе окремо від своєї родини у зв'язку з характером роботи
odstupné	відступне
odškodné	відшкодування збитків/втрат, компенсація збитків/втрат
pohřebné	допомога на поховання
pojistné	страховий внесок/платіж
porodné	допомога при народженні дитини
stravné	плата за їжу
svědečné	відшкодування витрат свідкові у зв'язку з явкою (за викликом в органи дізнання, досудового слідства, прокуратури і до суду); (грошова) винагорода свідкові (за надання/дачу показань); винагорода свідкові за відрив від його звичайних занять; відшкодування/компенсація втраченої заробітної плати/ втраченого заробітку
školkovné	оплата за дитячий садок

чеський термін	український термін
školné	плата за навчання
šrotovné	державна допомога для придбання нового автомобіля
tlumočné	винагорода за (усний) переклад/за проведення (усного) перекладу
vstupné	плата за вхід
výkupné	викуп, відкуп
výpalné	плата рекетирам
výživné	аліменти, кошти на утримання
zápisné	вступний внесок
znalečné	грошова винагорода експертові (за виконання його обов'язків)

В українській мові такі форми вживають зрідка, але все ж таки вдалося знайти три приклади: *відступне* (*odstupné*), *пальне* (*palivo*) та *придане* (*věno*).

Подібно до чеської використовують субстантивовані прикметники середнього роду також у словацькій мові (пор., напр.: ч. *kapesné* – слов. *vreckové*, ч. *nájemné* – слов. *nájomné*, ч. *pojistné* – слов. *poistné*, ч. *svědečné* – слов. *svedočné*), іноді в польській мові (пор.: ч. *kapesné* – пол. *kieszonkowe*, ч. *nájemné* (*za byt*) – пол. *komorne*, ч. *nálezné* – пол. *znaleźne*, ч. *odstupné* – пол. *odstepne*) та в деяких випадках у російській, де відповідники здебільшого вживають у формі множини (напр.: ч. *cestovné* – рос. *проездные*, *командировочные*, ч. *kapesné* – рос. *карманные*, ч. *odstupné* – рос. *отступные*, *отступное*).

На думку чеської дослідниці середини минулого сторіччя Еви Тлустої (Eva Tlustá), субстантивовані прикметники широко використовують у юридичній термінології, тому що їм притаманна одна з основних вимог до терміна: одне поняття відповідає одному слову, та як лексема-одночлен уможливають подальшу деривацію, але їхня формальна оболонка є максимально виразником поняття (Tlustá 1957: 158–164).

* * *

Отже, субстантивація прикметників чоловічого та жіночого родів існує як в українській, так і в чеській юридичних мовах. В українській мові в досліджуваному матеріалі можна знайти 48 загальноюридичних термінів. У чеській мові дані словоформи переважають (51 лексема). Однак це пов'язано

з тим, що в перекладі іноді можуть з'явитися два варіанти відповідників. Крім того, до чеських термінів ще можна додати 26 одиниць середнього роду).

Після переходу до іменників досліджувані лексеми набувають категорію роду, однак і далі відмінюються як прикметники.

Тематично переважають загальноюридичні терміни (чеська мова 51, українська 48), значна кількість термінів походить з галузі кримінального права (чеська мова 23, українська 21).

Далі на підставі аналізованого матеріалу можна твердити, що найбільше українських і чеських термінів досліджуваної групи походять від дієслова, а саме від пасивного дієприкметника.

Для чеських юридичних текстів, на відміну від українських, характерні також субстантивовані прикметники середнього роду, що позначають яку-небудь плату, відшкодування чи грошову допомогу. Такі терміни здебільшого треба перекладати українською мовою описовим способом. Іноді їхній переклад складний, тому що для деяких чеських термінів в українській мові немає відповідників.

ЛІТЕРАТУРА

- Білодід та ін. 1976: І. К. Білодід (голова ред. колег.) та ін., *Словник української мови в 11 томах*, 7, Київ: Наукова думка.
- Буднікова 2014: Л. Буднікова, Субстантивація назв осіб у словацькій та українській мовах, у: J. Kesselová, M. Imrichová, M. Ološtiak (ed.), *Registre jazyka a jazykovedy (II)*, Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 243–250.
- Родзевич та ін. 1985: Н. С. Родзевич та ін. (Укл.), *Етимологічний словник української мови в семи томах*, 2, Д – Копці, АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1985.
- Русанівський та ін. 2000: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. (Редкол.), *Українська мова: Енциклопедія*, Київ: Видавництво Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.
- Dokulil a kol. 1986: M. Dokulil a kol., *Mluvnice češtiny I. Fonetika. Fonologie. Morfologie a morfemika. Tvoření slov*, Praha: Academia.
- Mistrík ³1983: J. Mistrík, *Moderná slovenčina*, Bratislava: SPN.
- Myronova–Gazdošová 2009: H. Myronova, O. Gazdošová, *Česko-ukrajinský právnický slovník*, Brno: Masarykova univerzita.
- Rejzek 2012: J. Rejzek, *Český etymologický slovník*, Voznice: Leda.
- Tlustá 1957: E. Tlustá, K substantivisaci adjektiv v češtině, zvláště v starším období spisovného jazyka, *Slovo a slovesnost* 18/3, 158–164.
- Vajdllová 1998: M. Vajdllová, Substantivizovaná adjektiva označující poplatky, dávky a platy ve staré češtině, v: M. Nábělková (Zost.), *Varia 7. Zborník materiálů zo 7. kolokvia mladých jazykovedcov (Modrá-Piesok 3.–5. 12. 1997)*, Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 123–126.
- <http://subject.com.ua/ukrmova/gramatica/53.html> [Дата звернення: 20.05.2014 p.]

Оксана Чмеликова-Газдошова

СУБСТАНТИВИРОВАННЫЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ В УКРАИНСКОЙ И ЧЕШСКОЙ
ЮРИДИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Резюме

В украинской и чешской юридической терминологии встречаются субстантивированные прилагательные, которые чаще всего обозначают лица, участвующие в судопроизводстве. Для чешской юридической терминологии характерны также субстантивированные прилагательные среднего рода, обозначающие какую-нибудь плату, возмещение или денежную помощь.

Ключевые слова: юридическая терминология, субстантивизация прилагательных, украинский язык, чешский язык

